

ESZMETÖREDÉKEK

REMÉNYIK SÁNDOR HALÁLÁRA

A Költő meghalt és egy város feketébe öltözik. Ilyen büszke gyásza még nem volt Kolozsvárnak. Ezen a napon lélekben ide tevődött át az ország szellemi központja. „A város a maga halottjának tekinteti...” — hirdették a gyászkeretes plakátok. A városháza erkélyét fekete drapéria borította. Rideg bankpaloták ablakából szinte az aszfaltig omlottak le a gyászoló lobogók, az emberek tisztelettel kitértek a bojtok körül. Mi történt egyik napról a másikra? Amíg élt, észrevétlenül járkált az utcákon. Bizalmas ismerősei halkán köszöntötték. Mások, néhányan, utána fordultak, ha magába szellemülten vagy messzire tekintve elsuhant imbolygó alakja a falak mellett: ő az! Most lovasrendőrök tisztelegnek az utcán, dízsizsokban áll koporsója mellett az ör. Hadseregek parancsnokai jönnek hozzá, hivatalos méltóságok a spirituális hatalom jelvényeivel köszöntik. A Költő úgy él, mint a Hamupipőke és úgy temetik, mint a mesebeli Királyt.

A luteránus templomban ott van „mindenki”, sokan olyanok, akiknek kevés közül van az irodalomhoz. De az írók, a poéták, az erdélyiek — mily sűrű és terhes értelmű a szó! — mind ott szoronganak. Miért? Mi hozta össze őket, ily későn, most, mikor már semmit sem tehetnek a Költőért? Miért nem rendeztek életében ünnepeket a tiszteletére, mért nem álltak haptákba előtte, miért hagyták magára, miért nem ültették trónra, — akkor? Miért csak most hódol neki az ország, amikor koporsóban fekszik? Miért tudjuk meg csak akkor, hogy a nemzeté volt a Költő, mikor „halálával veszteség éri a magyarságot...”?

Szabadsághóst száműzni, nagyságos Fejedelmet világraszólóan temetni, Költőt magára hagyni, Költő halála után harsonákat megszólaltatni — *hungaricum est?* Jobb, ha bűnnel vádoljuk magunkat, mint ha abban a bűnös illúzióban élünk, hogy legjobbjainkat nem megkövezzük, hanem föl-magasztaljuk. A végtisztességben nincs is semmi mulasztás. Fejedelmi nevek és székely gúnyák, történelemben átvetülő írói arcok, kitüntetésekkel borított uniformisok, fekete lelkész-palástok, kanonoki reverenda és egy ferences barát nyírott feje, legendákra emlékeztető barna kámzsája. Ennek a csontos, aszkéta szerzetesnek jelenléte a protestáns templomban, ahol balra az alapítási emléktábla német nyelven hirdeti az ígét és a szószeréről, a reformátor, középkori himnusz szavait idézi: *édcs hazánkról, ne feledkezzél meg szegény magyarokról*, — ez már Erdély. Erdőntúli egység, ez Transylvania titokzatos communiója.

De mit kapott életében nemzetétől a nemzet költője? Aki csak költői révületében valósíthatta meg jogos álmát:

És aki költő, az legyen király,
És pap, és próféta, soha más.

Akik ez világi rangsor szerint tolongtak koporsója körül vagy kis híja, hogy el nem távoztak, mert nem volt számukra fönntartott hely, — vajjon hová rangsorozták lelkük titkos mélyén az élő költőt? A címeiket és

rangokat szétesztjük magunk között és a Költőről elfeledkezünk. Az égbe szabad bejárása van, az is csak Schiller óta, de itt e földön bármelyik főtanácsos, vagy legfőbb tanácsos megelőzi a praecedentiában.

Igy nő a ember belül óriást, —
 Így vesz el rangot, címet, befolyást, —
 És így marad magára...

Magános magyar út vándora, — így írta egyik tanáráról, de írhatta volna önmagáról is a Költő, akinek minden szava halk szó, tiszta lelkiület és puritán megjelenés volt. Talán el is hittük neki, hogy távol van tőlünk, „mint erdő csöndje város-dübörgéstől“. Iszonyodik a meddő embervértől, a semmitmondó, hangos; hazug szótól, — írta 1932-ben. De egyszer, 1918 karácsonyán — mint Tompa Mihálynak a Bach-korszak idején — neki is megadatott, hogy kezébe vehesse a tárogatót, amely fölkiáltta az élőket... Az *Eredj, ha tudsz* pillanata. Az erdélyi magyarság éveikig ezekből az írékből táplálkozott. Azt hinné, az ember: a visszatérés után Reményik előtt meghajol az egész nemzet. Hogy az Akadémia — a Kazinczy, a Vörösmarty, az Arany Akadémiája — siet magához ölelni őt. Hogy valamelyik egyetem megtisztelti magát azzal, hogy díszdoktorai sorába fogadja, — uralkodók, harcegek, egyházejedelmek, hadvezérek, államférfiak mellé. Hogy az ifjúság — amely különben oly könnyen lelkesül felülről kapott eszmékért — zászlót bont, ünnepélyt tart, fáklyamenetet rendez az ablaka alatt, mint hajdanában az eperjesiek Petőfi tiszteletére. Hogy az ország szellemi vezetői minden alkalmat megragadva a Költő kitüntetésére. Hogy művei milliós kiadásokban jutnak el palotáktól a kunyhókig... Semmi ilyesmi nem történt. A Költő rejtőzködik... Egyik könyvkiadó vállalatunk — bölcsen és dícséretesen kihasználva a kedvező esztendőt (1941) — igen szép kötetben prezentálta az országnak Reményik Sándor *Összes Verseit* és az ilyen szép címmel kibocsátott kötetből Reményik Sándornak éppen az a verse hiányzik, amely számára a halhatatlanságot biztosítja: az *Eredj, ha tudsz!* A Költő maga akarta így. Álljunk meg tünődve: miért?

Persze a büszke Költő nem tart igényt elismerésére, világi jutalomra. Az Isten hídépítő vas-keze — írta Reményik 1923-ban — kifejezül a mélységek fölé, hogy a Költő összekössön messze partokat. Jutalma, hogy érezze: „a lelkek serege egymást keresve rajta áthalad“. A Költő jutalma — ezt már Petőfi megírta Kazinczy Gáborhoz — nem a jutalom, hanem az, hogy fáradjon

... önzés nélkül, isten-ihletésből,
 Mint hajdanában az apostolok.

Még szerencse, hogy Reményik Sándorral szemben nem lehet vádolni magunkat azzal, amivel Petőfi vádolta jogosan a „nemzet-hálátlanság égbeikállító némaságát“ Kazinczyval kapcsolatban:

És te, hazám, te így fizeted őt!
 Míg élt: fázott és éhezett...

Reményik Sándor nem fázott és nem éhezett. De ezt nem a veriéiert hálás nemzetnek, nem a hivatalos Magyarországnak köszönhetette, hanem szorgalmas, polgári munkásságu öseinek, akik tanultak Csokonai keserü figyelmeztetéséből — *az is bolond, aki poeta lesz Magyarországon* — és vagyont gyűjtöttek. De a gyertyaláng mellett hatyú-novelláját éneklő, zseniális Krudy Gyulának kifizetetlen villanyszámlája, Tóth Árpád fiatalon elmúlása, Ady erkölcsi és anyagi kitaszítotttsága, Petőfi sóhaja: Istenem, csak ezer forintot kaphatnék egyszer nemzetemtől! — csupa fájó példa, amit mindig elfelejtünk és amiből sohasem tanulunk.

Minister legyen a Költő, mint Goethe? Egyetemi tanár, mint Schiller? Bankdirektor, mint...? Püspök és rektor koronázza költőkirállyá, mint a reneszansz idején? Legyen *Poeta caesarea*, mint Metastasio? Fogjuk járomba a Pegazust? Még a rossz megoldás is jobb annál, amit például Kosztolányi Dezsővel csinált a nemzet, aki az úgynevezett hivatalos Magyarország teljes részvétlensége mellett, egy biztató szó nélkül, az örökkévalóság egy előlegezett mosolyának sem örülhetve halt meg.

Még szerencse, hogy — jobb időkben — akad egy Baumgarten nevü ismeretlen Mecénás, aki valamennyire pótolta muasztásokat. Áldás, hogy volt Klebelsberg Kunónk, a legszebbeket álmódó magyarok egyike, aki elgondolta és megvalósította a Corvin-rendet. Ez a kettő nem is feledkezett meg a Költőről. Most a többi erkölcsi testületeken a sor, hogy körülnézzenek és álmódjanak ki ök is valamit. A Költő rímélése nem magánügy a huszadik század háborúiban és forradalmi után. Ha valakiről a halálakor azt mondjuk, hogy a nemzet élő lelkiismerete volt, akkor a nemzet vessen számot önmagával: mit tett ennek a lelkiismeretnek ápolására, visszhangoztatta-e önmagában vagy elnyomta, mint bünös a belső szózatot. Lélekben akkor zarándokoljunk el a Költőhöz, amikor még él. Akkor oldjuk meg lelki saruit és készítsünk neki illatos fürdőt, amikor még itt jár közöttünk és a siralmak hegyeiről fáradtan, halálra csigázva érkezik hozzánk a megfélekedés városaiba. Mert a Költő — valóban prófétaként — továbbhalad a küldetése útján és nem kopog, hogy bebocsátásék. Önmagában hordja koronáját és nem részesíti királyságában a hálátlan éveket. A Költő félreáll és nem pöröl az úri löcsiszárokkal. Ha kihagyják valahonnan, ha mellőzik: szomorúan legyint. A Költő — így meséli a barátai — itt akarta hagyni az országot, hogy Nagyenyedre költözzön, mondván, hogy „ott szükség van rám, ott kell élnem közöttük...“ Ahol új *Eredj*, ha tudsz-élmények várják és nem-szűnt rabságok dalait óhajtozza tőle a nemzet. Indulni akart, de csak a házsongárdi temetőig jutott.

(Kolozsvár.)

Gurázda Péter.

ROSTANDTÓL ADYIG

Ady Endre költői statisztikája címmel disszertáció jelent meg Tolnai Vilmos és Vargha Damján pécsi Magyar Intézet-ének kiadásában, Szemere Gyulától. A kis füzet, mint minden jó disszertáció, anyagában igen értékes gyűjteményt ad és bizonyára termékeny hatása lesz az Ady-

kritikára. A dolgozatnak azonban van polemikus értéke is. Egész dokumentációja cáfolásul akar szolgálni ahhoz a tételhez, amit Vajthó László (Széphalom, 1929) fogalmazott meg úgy, hogy Ady nyelve nem gazdag, sőt néha egyenesen szöszegénynek is mondható. A dolgozat gazdag idézeteiből sokféle tanulság bontakozik ki, nemcsak Adyra vonatkozólag, hanem általános, elvi szempontból is.

*

Mindenekelőtt az a sok, úgynevezett idegen szó, amely — a dilettáns puristák nagy bosszúságára — valósággal hemzseg Adyknak tősgyökeresen magyar s magyarságában ezáltal nem csorbuló költészetében. Bizonyosága ez annak, hogy a versírónak, aki igazán művész, éppen ezekre a szavakra van szüksége, ha érzelmi árnyalatokat, gazdag hangulatokat akar kifejezni. Irtsuk ki az „idegen“ szavakat a nyelvből, megszűnik a költészet! (V. ö. Szellem és Élet, 1940, 175.) Ady Endre a legmagyarabb, ősi hangokat megszólaltató költők egyike. És mégis, vagy éppen ezért, ilyen szép görög-latin szavakkal hímezi népies vásznát: *ekhó, evoé, gigász, helóta, hérosz, kiméra, labirint, nebuló, pátria, pietás, tóga, vátesz, fantóm, groteszk, orgia, torzó, amazon, kázus, testál, masina...* Mi lenne Ady költészeitéből, ha ezeket a magyar ízű, hagyományszentelte, sőt itt-ott népies szavakat a dilettáns puristák végzése alapján száműzni kellene a magyar Műzsák berkeiből? Mit csinálnak például, hogy eleget tegyünk a nagycrdemű nyelv-gyermekkeresztelkedők óhajának, Adyknak ezzel a strófájával:

Add nekem azt a holt hitet,
Istenem,
Hogy magyarul is szabad nézni,
Szabad szemekkel szabadon
Parádézni.

Tegyük a *parádézni* helyébe a nyelvvédők gusztusa szerint a *pompázni* igét? Az egészen mást jelent és a *pompa* is idegen eredetű szó, amint a *pompes funèbres* cégfelirat is mutatja. Vagy mondjuk azt, hogy „hivalkodni“? A parádé nem mindig hivalkodás. Néha a vendég megtisztelése vagy más efféle. A parádé magyarul és népiesen csak *parádé* és semmi más. Hivalkodni, pompázni lehet, de nem akkor, amikor parádézni akarunk. Nézzünk egy más példát:

Tudom, hogy magasságba küldtek
S pályám *grádicsát* mégis sirva hágom.

Parancsoljunk rá Ady Endrére, hogy lépcsőn járjon és hagyja ott a falusi grádicsot, megtagadva a latin eredetű szót és minden *gradus*-t *ad Parnassum*? Nézzünk másfelé is egy percre Ady körül. Babbit's fiatal-kori verse:

Spanyolhon. Tarka hímű rét.
Tört árnyat nyújt a *minarét*.
Bús *donna* barna *balkonon*
mereng a tibur alkonyon.

Spanyolhon: nyelvújításkorabeli, archaizáló szó a sokhúrú B a b i t s lantján. De maguk az úgynevezett idegen szavak is archaizálnak, régi kor hangulatát éreztetik, velünk egyidejűségben is egy irodalmi mult atmoszféráját árasztják. Égbekiáltó stílusalanság volna nyelvvédő könyvekből kiírt szavakat helyettesíteni be a B a b i t s précieux szövetébe. *Minarét* helyett, ami olyan szép ellenkezéssel rímel a paraszti *réttel* (amelynek egyébként finn-ugor eredete szintén kétes): mondjuk azt, hogy „mohammedán templom tornya“? Definíció unalmasságát tegyük e kecses költőiség helyébe? Vége lenne a könnyed ritmusnak, a légies-égies képzeteknek! Az olasz *donna* nem más, mint az áhitatos *Madonnának* prózaibb változata, de még mindig emelkedett szó ebben a contextusban, a néha humorosan használt vagy irónikus föllengzéssel ejtett *donna* (cseléd) zavaró hatás nélkül. Tegyük helyébe sápadt *úrnő*-t? Modern, gyökértelen, sablonos, papíréletű szó ez az *úrnő*, míg a *donna* a spanyol drámák hősnőinek érzelmdús képét idézi föl. Nem adnám oda B a b i t s -nak ezt a négy sorát a világ összes nyelvvédő könyveiért. Mert nem védi, de termeli a nyelvet, megtartja és örökkévalóvá kálapálja.

*

Tanulságos adatokat szolgáltat S z e m e r e Gyula dolgozata annak a tételnek igazolására is, hogy a költő, a „stiliszta“, mindig újít a nyelven, mindig valamennyire másképpen beszél, mint ahogyan a maradi nyelvvédők szeretnék. Új ember csak új idők új szavaival jöhet. Ha úgy beszél, ahogyan mások, akkor nincs mondanivalója, nem egyéniség: érdektelen verselő csupán... A d y ezzel a hősi pózzal tört be Nyugatról. Még az olyan halkszavú, spirituális költő is, mint B a b i t s, ezzel az *odi profanum vulgus* becsvággal jelentkezik a dalmokversenyen:

Gyűlöllek, távol légy alacsony tömeg!
Ne rezzents nyelvet: hadd dalolok soha
nem hallott verseket ma, muzsák
papja, erős fiatal füleknek.

Csak egy pontban mutassunk rá A d y nyelvteremtő tehetségére. Azokra a szavakra, amiket ő maga gyártott, ösztönösen és nagyúrként: *nyarga, majdanta, nőtaságos, éhedt, estelegve, ködbeszönten, fölöntes, temeszt (támaszt), stb.* Csupa olyan szó, amitől ijedeznek a dilettáns nyelvvédők. A bizarr, új és a sablontól eltérő gondolkozás kifejezői ezek, az összetételekről nem is szólva, amelyek valóságos népvándorlást vittek bele az egyébként is könnyen párosodó magyar szavak világába. Minden új költői irány megteremti az új szópárokat a maga ízlése szerint. A barokk, a biedermeier szinte visszaélt ezzel a hol dinamikus, kifejezés-sűrítő, hol pedig érzelmesítő eszközzel. A d ynál ezek az új disszonanciák, a megszokott szópárosítástól eltérő összetételek, keltették az első csodálkozásokat. Ma már szinte elavult ez a sok *bánat-folt, csók-csárda, csók-palota, észme-barrikád, köd-guba*, amelyekben a December jár, a látási és hallási képzeteket összevegyítő *rözse-dal*, a bús *ember-fajta*, a rigászi *ember-sűrűs* vadon, amiket A d y helyes ösztönrel sohasem írt egybe.

hogy a két pólus — például: ember és sűrű — ne veszítsen erejéből. Könyvet lehetne írni erről.

A d y szimbolizmusa nem egyik pillanatról a másikra pattant ki a költő fejéből, hanem lassú fejlődés eredménye. Ezt a folyamatot érdemes lenne megvizsgálni. A századeleji magyar lélek legnagyobb átalakulási processzusa ez, a naturalizmusból a spirituális világszemlélet felé. Honnan keletkezett a *csodák* világa A d y nál? A Nap, mely régebben zsarnok király volt, a maga véres realitásában, „konkrét“ allegória, — egyszerre mint *kacagó csoda* hág az égre. Piros *csodák*, *csodás* illatok... A költő élete maga is *világ csodája*, de még nem jött el idője a *csodáknak*... Az egész magyar irodalom megtelt csodákkal. B a b i t s Vásár-án „új csodákat“ keres az ócska sátorban a kis székely gyerek. T ó t h Árpádnak az erdő: örök, buja *csoda*. J u h á s z Gyula pedig a *csodálatos szavakról* énekel, amelyek békítenek és lázítanak.

Az új életforma A d y ban élt már bizonyára régen, de mégis vannak kiváltó mozzanatok. Ilyennek kell tekintenünk — bármily meglepően hangzik is — Á b r á n y i Emilt, akinek költészetével, egész emberi attitűdjével szemben A d y Endre lázadást jelent. De mégis, pályája elején, ott áll Ábrányi Emil, aki Ady első verskötetéhez meleg előszót írt, megérezve Adyban a tehetséget, bár nem sejtve, hogy mi lesz védecéből... Nem véletlen, hogy Ady vonzódott Ábrányihoz. Mert Ábrányi már tett egy lépést *új csodák* felé, mikor lefordította a *Cyrano-t*. R o s t a n d — századvégi francia neoromantikus, az új pátosz, a verses dráma hőse — sokat „mert“, amiből egy szikra is elég lehetett, hogy A d y fantáziája lángra gyúljon. A csillagjáró, groteszk és hősi, szentimentális és triviális Cyrano alakja nagy élménye volt az Ady-előtti, lány lírai szirupokon tanuló nemzedéknek. A *gascognei legények*, a *gém lábú sasok*, a *csodalények* egy új világ sugallatát lobogtatták meg. Ködalakok, „regényesség“ és realitás határán mozgó álmódók, az elképzelt szépségek és a kiábrándító élet ellentéte: A d y nak egy egész ciklusa ezek körül a képzetek körül mozog. A ciklus elején áll a *Gémelek az Olimpusz alatt* című vers (Vér és arany), amelynek Cyrano-kapcsolataira — igaz, hogy negatív konklúzióval — már B e n e d e k Marcell utal Ady-breviáriumban (I. 241). De ami a *Cyrano*-ban csak hasonlat, merész szókép, annak a létezésében A d y már hisz. Mindjárt a *Gémelek* után következik a *Fölszállott a páva*, amelyben új magyar csodákat áhít Ady. A következő vers: *Mátyás diákja*. Élmény és kifejezés, élet és irodalom ellentétének problémája ez is, mint a versekkel másnak életet szerző Cyrano drámája. Utána következik: *Megáradt a Tisza*. Ebben a *gém* már szimbólummá lett. Belső finomság és durva realitás ellentéte az *Egy csúf rontás*. A költőben szűz borzongások, pompás szavak, finom, dalos titok... Cyrano is költő volt és ő is elmondhatta magáról, hogy *mégsem merek*. Az utána jövő vers (*Szent Margit*) hősnője rokona Roxane-nak. Semmi köze a keresztényi szenthez. Álomleány, dalos, törékeny. Halk fiút, asszonyos, kósza, könnyes trubadurt vár. Még az ezután következő vers is trubadurról szól. Itt valami mélyebb, irodalmi élmény lappang A d y nál. Nyelvélményen épül föl a *Cyrano* lelki problémája is. Ady pedig hol gascognei legény, hol Cyrano, hol Christián. Az irodalmiság, a kifejezés-keresés maga lesz költői és életbeli téma...

A kérdést e helyen nem zárhatjuk le. Csak utaljunk arra, amit A d y Lajos írt bátyjáról (1923, 50 és 59). A fiatal Ady csaknem egy egész nyáron át B y r o n *Don Juan*-ját olvassa, Á b r á n y i Emil mesteri fordításában, nem lankadó lelkesedéssel. Részleteket tud belőle könyv nélkül. Első verskötetéhez Ábrányitól kér előszót, 1899-ben. A befejezett költő is megmaradt „kis álmok örültjének“ és embereszeménye ugyanaz, mint a Cyranoé: „Voltam *trubadur*, voltam *bajnok*“ (Sötét vizek partján.) Gém-lábú sasok, csodalények mind a ketten.

(Kolozsvár.)

Zolnai Béla.

HERMAN OTTÓ

Amenyire megszoktuk, hogy egy-egy írónknak, költőnknek, jelesebb művésznek az életét tanulmányok, életrajzi monográfiák, bizalmas kortársi közlések hozzák közelebb az olvasóhoz és örökítsék meg (sokszor egy szobornak hamis pózában) a jövő számára az alkotások mögött álló embert, annyira szokatlan, ha egy-egy tudós életének a részleteivel is megismerkedhetünk ilyen módon. A tudósnak élete is, munkája is elhárítja a közönséget, vagy tán úgy is mondhatjuk, hogy a nagyközönséghez alig jut el valami a tudós laboratóriumi, íróasztali munkájából, csak közhelyek, általánosságok. Csak legritkábban, egy-egy polémia hívja fel a figyelmet, rendszerint hálátlan formában, a tudósi munkára. Ha már munkájukról is alig tudni. még kevesebb válik közismertté életükből, holott küzdelmeivel, szenvedéseivel, a diadal és csapás törvényszerű fordulóival életük nem egyszer van olyan izgalmas és különös, zaklatott, vagy kibékítően harmónikus, mint a művészet, irodalom valamelyik nagy teremtőjének. De ez az élet s ez a munka egyedül a valóság jobb megismerésére, az igazság tisztább megértésére, mélyebb belátására irányul, aszkétikus fegyelmezettséggel, folytatja az elődök munkáját, igyekezőn jobban megérteni, amit azok kutattak, hogy majd így vegyék át tőle is a kutatás szerszámaint a tanítványok. Mesterek és tanítványok ilyen csendes, alázatos küzdelme a tudomány, ez teszi ki a különböző tudományok történetét is, érthető, hogy a szenzációkra éhes közvélemény alig fordul feléje.

Annál örvedetesebb és meghatóbb, ha egy hűséges tanítvány álliti emléket mestere életének s munkásságának. A magyar tudomány története kevés ilyen művet ismer. A magyar néprajz azonban hivatkozhatik ilyen műre is: L a m b r e c h t Kálmán írta *Herman Ottóról*.

Igaz, ezt is meg kell mondanunk, hogy Herman Ottó élete merőben különbözött a megszokott, csendes tudósi élettől. Valósággal kínálkozott életrajzi témának. Nehéz, küzdelmek, autodidakta láz, szegénység, szenvedélyes politikai pályafutás, éles hírlapi viták, roppant termékenység egészen különböző tudományok területén és mindenekfölött egy szuggesztív, hódító egyéniség: mindez ott munkál H e r m a n Ottó élete és művei mögött. Valóban, érdemes megismerkednünk vele.

A mai magyar néprajz négykötetes tudományos összefoglalása, az első teljességre törekvő összefoglalás, első oldalán H e r m a n Ottó emlékezetének hódol, egy egész tudós nemzedék munkásságát neki ajánlja.